

redildiğinde onun suç ortağı ile tartışmaya gireceği sırada Cenâb-ı Hakk'ın, "Benim huzurumda çekişmeyin, zira size daha önce uyarı göndermiştim (takdîm)" diyeceği ifade edilmektedir (Kâf 50/24-28). Kur'an'da ayrıca öne geçip iyilik yapma, arkada kalıp kötülük işleme fiili kula nisbet edilirken bu işler Allah'ın dilemesine bağlanmıştır (el-Müddessir 74/37) ve dolaylı olarak sözü edilen iki fiil Allah'a da izâfe edilmiştir (Mâtürîdî, vr. 847*).

Mukaddim, esmâ-i hüsnâ listesinde ve diğer hadis rivayetlerinde **muahhir** ismiyle birlikte zikredilmiştir. "Geriye bırakmak, geride tutmak" anlamındaki **te'hîr** kökünden sıfat olan muahhir "geriye bırakan, erteleyen" demektir. Te'hîr kökü çeşitli fiil sîgalarıyla on üç âyette Allah'a nisbet edilmiştir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "aḥr" md.).

Mukaddim ve muahhir isimleri doksan dokuz esmâ-i hüsnânın Tirmizî rivayetinde yer almış ("Da'avât", 82), te'hîr kökünden türemiş çeşitli fiil kalıplarını içeren hadis rivayetlerinde bu kavram Allah'a izâfe edilmiştir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "aḥr" md.). Hz. Peygamber tarafından namazın başında iftitah tekbirinin hemen ardından veya selâmdan sonra okunduğu bildirilen ve farklı metinlerle zikredilen uzunca hadisin sonu şöyledir: "Allahım! Sana teslim oldum, sana inandım, sana dayandım, sana yöneldim, senin uğruna mücadele verdim, seni hakem bildim. Allahım! Önce yaptığım, sonra işleyeceğim, gizlediğim, açığa vurduğum günahlarımı affet, öne geçiren de geride bırakan da sensin, yegâne mâbud yine sensin" (Buhârî, "Teheccüd", 1, "Da'avât", 9, 60; Müslim, "Müsâfirin", 201, "Zikir", 70; bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "kdm" md.).

Âlimler, birbirini dengeleyen mukaddim-muahhir isimlerinin birlikte zikredilmesine dikkat çekerler. Bu iki ismin kapsamına maddî varlıkların yanında mânevî husus ve konumlar da girer. Ebû İshak ez-Zeccâc, mukaddim ismini açıklarken "kendiri irade ve tercihi göre hükmen veya fiilen öne geçirilmesi gereken şeyi öne geçiren" ifadesini kullanmak suretiyle iki hususa da işaret etmiştir (*Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsnâ*, s. 59). İlâhî isimlerin ve sıfatların tecellilerinin ürünü olan tabiatın gerek kuruluşu gerekse işleyişi belli bir düzene yani önce-sonra, etki-tepki münasebetine bağlıdır. Müellifler, bu hususa temas etmekle beraber mukaddim-muahhir isimleri için daha çok mânevî alanlar belirlemiştir. Esmâ-i hüsnâ şerhine dair eserini tasavvufî bir neşve ile kaleme alan Gazzâlî mukaddim-muahhiri "kendisinden

yaklaştıran-kendisinden uzaklaştıran" diye açıklamış ve Allah'a en yakın olan varlıkları melekler, peygamberler, velîler ve âlimler şeklinde sıralamıştır. Ona göre kulların Allah'a yaklaşması ilim ve amel ile değil O'nun takdim ve tehiriyi gerçekleşir (*el-Maḥşadü'l-esnâ*, s. 145-146; krş. Hattâbî, s. 86-87). Gazzâlî bu sıralamasında müminlerin çoğunluğunu teşkil eden halk tabakasına (avam) yer vermemiştir. Ayrıca başka bir kategoride bulunan meleklerle Allah vergisi olan nübüvvet makamına sahip kimselerden sonra yer alan insanların Allah'a yakınlığının ilim ve amel ile olacağı ilâhî dinler tarafından bildirildiği halde Gazzâlî bu hususa işaret etmemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın maddî ve mânevî âlemlerin düzenini kurup onları yönettiği konusunda şüphe yoktur; duygu ve düşünce selâmetine mazhar kılınmış bir müminin buna itiraz etmesi de söz konusu değildir. Ancak tertip ve düzenin yine Allah tarafından belirlenen ilke ve kuralları mevcut olup kulun sorumluluğu ve Allah nezdindeki konumu bu ilke ve kurallar çerçevesinde şekillenir.

Mukaddim ve muahhir isimleri fiilî-kevnî sıfatlar içinde yer alır. Bu isimler, yaratılmışlara yönelik ilâhî fiiller içinde denge sağlama esasına bağlı olan dâr-nâfi', hâfid-râfi', kâbiz-bâsıt, muhyî-mümît ve muiz-müzil isim gruplarıyla konum benzerliği arzeder.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "aḥr", "kdm" md.leri; *Lisânü'l-Arab*, "aḥr", "kdm" md.leri; Wensinck, *el-Mu'cem*, "aḥr", "kdm" md.leri; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "aḥr" md.; Buhârî, "Teheccüd", 1, "Da'avât", 9, 60; Müslim, "Müsâfirin", 201, "Zikir", 70; Tirmizî, "Da'avât", 82; Zeccâc, *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsnâ* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut 1399/1979, s. 59; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 847*; Hattâbî, *Şe'nü'd-du'a'* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1404/1984, s. 86-87; Ebû Abdullah el-Halîmî, *el-Minhâc fî şu'abi'l-imân* (nşr. Hilmi M. Fûde), Beyrut 1399/1979, I, 200, 207-208; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Esmâ' ve's-şifât*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 497, vr. 200*-201*; Kuşeyrî, *et-Taḥbîr fî't-tezkîr* (nşr. İbrâhîm Besyûnî), Kahire 1968, s. 82; Gazzâlî, *el-Maḥşadü'l-esnâ* (Fazluh), s. 145-146; Fahrreddin er-Râzî, *Levâmî'u'l-beyyinât* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Beyrut 1404/1984, s. 322-325.

BEKİR TOPALOĞLU

MUKADDİME

(المقدمة)

Kıyasta kendilerinden sonucun çıkarıldığı önermelerden her biri için kullanılan mantık terimi (bk. KIYAS).

MUKADDİME

(المقدمة)

İslâm kitap telif geleneğinde eserlerin başındaki önsöz veya girişin adı.

Sözlükte "öne geçmek" anlamındaki **kudûm** masdarının "tef'il" kalıbından ismi-fâili olan **mukaddime** kelimesinin anlamından (öne geçen) hareketle ordunun öncü birliğine "mukaddimetü'l-ceyş" adı verilmiş, buradan istiare yoluyla kitapların ve ilmî bahislerin başında yer alan önsöz, sunuş ve giriş yazılarına da mukaddime denilmiştir. Arap dilinde mukaddime terimi ilk defa "kıyas ve istidlâlde bir çıkarımın veya sonuç önermesinin kendilerine dayandığı öncül önermeler kümesinden her biri" karşılığında mantık ilminde ortaya çıkmış, daha sonra kelâm ilminde ve fıkıh usulünde kullanılmaya başlanmıştır (bk. KIYAS). Kelimenin "önsöz" veya "giriş" anlamını kazanması bu süreçten sonradır.

Klasik kaynaklarda mukaddimenin "mukaddimetü'l-kitâb" (önsöz) ve "mukaddimetü'l-ilim" (giriş) şeklinde iki kısma ayrıldığı görülmektedir. Mukaddimetü'l-kitâb mahiyetindeki girişlerde eserin adı, yazılış sebebi, konusu, amacı, önemi, başlıca bölümleri ve muhtevası tanıtılır, kime ithaf edildiği belirtilir, telifinde izlenen yöntemden ve karşılaşılan güçlüklerden söz edilir. Ziyâeddin İbnü'l-Esir'in *el-Meselû's-sâ'ir*i, Safedî'nin *el-Vâfi bi'l-vefeyât*ı, Zemlekânî'nin *et-Tibyân fî 'ilmi'l-be-yân*'ında görüldüğü gibi bazı mukaddimelerde aynı konuda daha önce yazılmış eser ve kaynakların adları ile bunların eleştirileri de yer alır. Mukaddimetü'l-ilim ise telifin ait olduğu ilim dalının tanımı, konusu, amacı, yararı gibi temel bilgiler verilir. Bu tür mukaddimeler bazan müstakil bir kitap olacak hacme ulaşabildiği gibi bazan bir kitabın ana bölümlerine (bab) ve alt başlıklarına (fasl) "mukaddimetü'l-bâb" ve "mukaddimetü'l-fasl" diye adlandırılan girişler de yazılmıştır.

Mukaddimenin yanı sıra "medhal, fâtiha(tü'l-kitâb), dîbâce, temhîd, tavtie, hutbe, tasdîr, takdîm, takdime, sadrû'l-kitâb, risâletü'l-kitâb" gibi birçok terim kullanılmıştır. Mukaddime ve tavtiye Câhiz (*Risâletü'l-mesâ'il*, IV, 65), mukaddimetü'l-kitâbı Zemahşerî (*el-Fâ'ik*, I, 46), medhali Hamza el-İsfahânî (*Sevâ'irü'l-emşâl*, s. 46), takdimeyi Hattâbî (*Ğarîbü'l-ḥadîs*, I, 52) ilk defa terim olarak kullanmıştır. Hutbenin ise Ebû Hayyân et-Tevhîdî (*el-Beşâ'ir*

1979, IV, 65; Hamza el-İsfahânî, *Sevâ'irü'l-em-sâl 'alâ ef'al* (nşr. Fehmî Saîd), Beyrut 1409/1988, s. 46; Hattâbî, *Ğaribü'l-hadîş* (nşr. Abdülkerîm İbrâhîm el-Azbâvî), Dimaşk 1402/1982, I, 52; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Besâ'ir ve'z-zehâ'ir* (nşr. Vedâd el-Kâdî), Beyrut 1408/1988, III, 76; Seâlibî, *Yetimetü'd-dehr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1377/1957, IV, 7; Kurtubî, *el-Câmi'*, XV, 162-164; P. Freimark, *Das Vorwort als Literarische form in der Arabischen Literatur*, Münster 1967, tür.yer.; a.mlf., "Muqaddima", *El'* (İng.), VII, 495-496; H. Horst, "Besondere Formen der Kunstprosa", *Grundriss der Arabischen Philologie, Literaturwissenschaft* (nşr. H. Gätje), Wiesbaden 1987, II, 221-237; Abbas Erhîle, *Muqaddimetü'l-kitâb fi't-türâşî'l-İslâmî ve hâcisü'l-ibdâ'*, Merakeş 2003, tür.yer.; G. Scholer, "Die Frage der Schriftlichen oder Mündlichen Überlieferung im frühen Islam", *Isl.*, LXII (1985), s. 201-230; İbrahim Hilmi Karslı, "Tarih-sel Gelişimleri İtibariyle Tefsîr Mukaddimelerine Dair Bir İnceleme", *EAÜİFD*, XX (2003), s. 225-260; M. Talbi, "İbn K'haldûn", *El'* (İng.), III, 828-831; M. Plessner, "Muqaddam", *a.e.*, VII, 492; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XXVI/A, s. 909-913; Tefîk Rüştü Topuzoğlu, "Faslü'l-hitâb", *DİA*, XII, 216-217; İsmail Durmuş, "Halef el-Ahmer", *a.e.*, XV, 236; a.mlf., "İktidâb", *a.e.*, XXII, 56; A. al-Azmeh, "Muqaddima", *Encyclopedia of Arabic Literature* (nşr. J. S. Meisami – P. Starkey), London 1998, II, 551-552.

İSMAİL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Osmanlı kitap telif geleneğinde mukaddime kavramı ve bunu ifade için kullanılan terimler, bu konuda İslâm medeniyeti çerçevesinde gelişmiş şekil ve muhteva ile hemen hemen aynı özelliklere sahiptir. Türkçe eserlerde mukaddime ile eş anlamlı olarak "takdim, ifâde-i mahsûsa, meram, ifâde-i merâm, medhal, önsöz, sunu, sunuş, birkaç söz, başlangıç, giriş" gibi şekiller de kullanılmıştır.

Beyânü'l-unvân adlı risâlesinde mukaddimenin Osmanlı kültüründeki uygulamasına temas eden Ahmed Cevdet Paşa konuyu "hutbe-i kitâb" ve "dîbâce" başlığı altında iki kısma ayırarak incelemiştir. Osmanlı döneminde yazılan kitaplarda mukaddimenin hutbe-i kitâb adı verilen ilk kısmında besmele, hamdele ve salveleye yer verilerek klasik müelliflerin uygulamasının sürdürüldüğü görülmektedir. Kitabın besmele ve hamdele ile başlaması, besmelesiz ve hamdelesiz başlayan işlerin bereketsiz olduğunu bildiren hadislerle (İbn Mâce, "Nikâh", 19; Ebû Dâvûd, "Edeb", 126; Aclûnî, II, 174), salvele ile başlaması da Hz. Peygamber'e salâtü selâmı emreden âyete (el-Ahzâb 33/56) ve Resûl-i Ekrem'in bu konudaki tavsiyelerine dayanmaktadır.

Mensur eserlerde hamdele ve salveleyi kitabın konusuna uygun ibarelerle düzenlemeye büyük özen gösteren müellifler

bunu sanat güçlerini ortaya koymak bakımından önemli bulmuşlardır. Bu anlayışın en güzel örnekleri hutbe mukaddimelerinde görülmektedir. Mensur eserlerde ve özellikle mesnevilerde XIV. yüzyıldan itibaren müstakil besmele manzumelerinin kaleme alınması rağbet bulmuştur. Meselâ Bursalı Ahmed Paşa divanına, "Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm / Oldu çün unvân-ı kelâm-ı kadîm" matla'lı sekiz beyitlik bir besmele manzumesiyle başlamıştır. Manzum eserlerde bazan bir iki beyit halinde görülen hamdele yerine tevhid, salvele yerine na't yazılmasının bu uygulamanın gelişmesiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Esasen her iki şiir türünün içinde hamd ve salâtü selâmın yanında ilgili âyet ve hadislerin de iktibas edildiği görülmektedir. Bu uygulamanın en eski örneğini yine Ahmed Paşa'nın divanında bulmak mümkündür. Ahmed Paşa, bazan başka şairlerde de görüldüğü üzere birkaç beyitlik Arapça hamdele kısmını takiben uzun bir şiir halinde tevhid, münâcât ve na't beyitleri kaleme almış, ardından Sultan Bayezid'i överek mukaddimesini ona dua ederek bitirmiştir.

Mukaddimenin dîbâce kısmı genellikle Farsça veya Arapça bir ibare ile başlar. Ayrıca hutbe-i kitâb ile dîbâceyi birbirinden ayıran "emmâ ba'd / ve ba'de / ba'de zâ" gibi ibarelerin özellikle mensur eserlerde "bundan sonra / ... -den sonra // imdi" veya "mâlûm ola ki" şeklinde Türkçeleştirildiği görülmektedir. Bu ifadelerin ardından başta berâet-i istihlâl olmak üzere bedî sanatlarına dayanarak kitabın, müellifin ve eserin takdim edildiği kişinin ismini, eserin hangi ilme ait olduğunu, telif sebebini secili ifadelerle, musanna ve külfetli cümlelerle bazan müstakil başlıklar açarak zikretmek yaygın bir uygulamadır. Bu anlayışın en aşırı örneği olarak Mustafa Sâkib Dede'nin *Sefîne-i Nefise-i Mevleviyyân*'ı (Kahire 1283) gösterilebilir.

Ahmed Cevdet Paşa, kitapların dîbâce kısmında bulunması gereken hususları müellifin yeni bir ilim ortaya koyması halinde bu konuda okuyucularını bilgilendirmesi, bir ilim dalında daha önce yapılmış tasniflere dair bilgi verilmesi, ilim dalının meselelerinin iyice belirlenmesi veya ilgili oldukları başka ilim dalları karşısındaki durumunun tartışılarak sonuçlandırılması, önceki müelliflerin telif ve tasnifte yaptıkları hataların düzeltilmesi, bir ilmin karışık olan meselelerinin yeniden tertip edilmesine dair teklif ve tesbitler, eski hacimli eserlerin yeni değişiklikler göz önüne alınarak kısaltılıp düzenlenmesi (telhis) hak-

kında bilgiler, eski âlimlerin kitaplarının muğlak olan kısımlarını açıklayıp anlaşılır hale getirmek için yapılmış işler (şerh ve hâşiyeye konusunda verilecek bilgiler) şeklinde sıralanmaktadır.

Türkçe divanlarda genellikle mukaddime bulunmamaktadır. İstanbul kütüphanelerinde tesbit edilen 492 şaire ait 2500'ün üzerindeki divan nüshasından sadece otuz sekizinin mukaddimesi olduğu ve bunların çoğunda mukaddime yerine "dîbâce", bir ikisinde "iftitâh" ve "ifade" kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Divan dîbâceleri üç beyitten kırk yaprağa kadar farklı hacimlerde olmakla birlikte çoğu ortalama birkaç sayfadır. Divanların ekseriyetinde dîbâce bulunmaması, şairler arasında bu eserlere mukaddime yazma geleneğinin yerleşmemesine ve müstensihlerin bunları istinsah etme konusundaki isteksizliklerine bağlanmaktadır. Aslında dîbâcesi bulunan divan nüshalarının ancak bir veya birkaçında dîbâceye rastlanması da bu görüşü doğrulamaktadır (ayrıca bk. DİBÂCE).

Şuarâ tezkirelerinin mukaddimeleri manzum-mensur uzun metinler olarak dikkat çekmektedir. Anadolu sahasında ilk tezkire sayılan Sehi Bey'in eserinin mukaddimesi altı, Latîfî'nin otuz sayfa, Ahdi'nin *Gülşen-i Şuarâ*'sının mukaddimesi yedi varak, Kınalızâde Hasan Çelebi'ye ait *Tezkiretü's-şuarâ*'nın mukaddimesi yetmiş sayfaya yakındır. Bunlarda çok sanatlı ifadelerle şiir ve şairlik hakkında dinî ve estetik değerlendirmeler yapıldığı, eserin tertibi ve muhtevasına dair bilgi verildiği, övülen kişiler hakkında müstakil şiirler yazıldığı görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Latîfî, *Tezkire*, s. 3-32; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 174; Ahmed Cevdet Paşa, *Beyânü'l-unvân*, İstanbul 1289, s. 4-8, 32-34; Tahir Üzgör, *Türkçe Divân Dîbâceleri*, Ankara 1990; Harun Tolasa, "Klasik Edebiyatımızda Divân Önsöz (Dîbâce) leri; Lami'i Divânı Önsözü ve (Buna Göre) Divân Şiri Sanat Görüşü", *JTS*, III (1979), s. 385-402; Mustafa Uzun, "Besmele", *DİA*, V, 538-539; Tefîk Rüştü Topuzoğlu, "Faslü'l-hitâb", *a.e.*, XII, 216-217.

MUSTAFA UZUN

□ YENİ TÜRK EDEBİYATI. Tanzimat öncesinde basılan eserlerin mukaddimelerinde geleneksel uygulamanın devam ettiği, Tanzimat'tan sonra yayımlanan kitaplarda ise bunun daha belirli ve kategorik kalıplara girdiği dikkati çeker. Bu dönemde yazılan kitapların mukaddimeleri müellif, eser ve okuyucu arasında bir ara metin oluşturmuş ve edebî-ilmî eserlerin vaz-